

УДК711, 455; 711,558

к. арх., професор Юрчишин Г.М., Смадич І.П.,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

НАРОДНА КУЛЬТУРА В АРХІТЕКТУРНІЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Простежена генеза української народної архітектури з метою впорядкування історичної інформації щодо її змін з кінця XVIII століття до сьогодні.

Здійснено аналіз чинників, які обумовлюють збереження та використання народної культури і впливу туризму та рекреації для визначення ролі і місця окремих її складових в туристично-рекреаційному просторі регіону.

На їх основі обґрунтовано розвиток нових форм архітектурної організації рекреаційного середовища Українських Карпат.

Ключові слова: Українські Карпати, народна культура, рекреаційний простір, архітектурна організація.

Вступ. У народній культурі в Україні відбулися значні трансформації. Будучи спочатку невіддільним елементом життя сільського населення, виконувала важливі побутові та культурні функції. Наприкінці XVIII ст. з'явилися перші зацікавлення культурою сільських мешканців, але початки масового зацікавлення нею сягають кінця XIX ст. У цей час сільське середовище стало предметом зацікавленості і відображення багатьох професійних художників та народних майстрів. Народна культура переживає еволюцію - зміщується від побутової (органічний елемент життя сільських мешканців) через відображення її форм у середовищі художників, аж до туристичної атракції на сьогодні. В радянський період народна культура поступово зникає. Причиною такого процесу виступають як загальноцивілізаційні процеси, так і розвиток сільської місцевості регіону у в нових умовах (голодомори, війни колективізація та інші експерименти над селом).

У цей період мала місце недооцінка ролі сільської культури в культурі народній — вона залишається на периферії, фальшується, визнається примітивно простою, як наслідок перестає відігравати важливу роль у суспільстві. В результаті багатьох історичних подій, якими були між іншими бездержавність, русифікація і пов'язана з нею діяльність на знищення українства, голодомори, а також наслідки Другої світової війни (у т.ч. і великі переселення людей) обумовили ситуацію браку почуття регіональної індивідуальності, прив'язаності до місця проживання. Велике значення для цих

явищ мав пануючий в Україні радянський соціалістичний лад, який використовував «народність» у цілях політичної пропаганди як масовий продукт (шароварщина).

Давня народна культура, трактована нами як така, що виконує свої первинні функції, збереглась в Україні фрагментарно, в основному на територіях, які розташовані периферійно відносно великих міських осередків, і там, де горді свого походження мешканці відчують міцний зв'язок з традицією. Щораз більше в місцях давньої народної культури з'являється культура комерційного характеру, яку можна окреслити як «культура в народному стилі», що виступає інструментом реклами в туристичній та рекреаційній сферах. Використання елементів народної культури в цьому процесі теж позитивно впливає на її збереження. Туризм та рекреація стають «порятунком» та новим витком розвитку для зникаючої народної культури.

Метою статті є визначення ролі та місця окремих складових народної культури в туристично-рекреаційному просторі регіону та обґрунтування форм її архітектурної організації. При цьому *вирішувались завдання*:

- впорядкувати історичну інформацію щодо змін в українській народній культурі з кінця XVIII ст. до сьогодні;
- охарактеризувати існуючий стан народної культури в регіоні як складової туристично-рекреаційного потенціалу території;
- здійснити аналіз впливу туризму та рекреації на народну культуру в регіонах Гуцульщини та Бойківщини;
- визначити місця засобів народної культури у творенні архітектури туризму та рекреації, як в історичному контексті так і в сьогоденних умовах;
- обґрунтувати форми архітектурної організації народної культури в туристично-рекреаційному процесі.

Основні визначення. Дослідження має інтердисциплінарний характер — використання визначень і понять як з архітектури, так і з туризму рекреації, екології, соціології, культурології тощо. Головним є поняття **народна культура**. Цей термін використовується з XIX ст. й означає певні елементи культури, характерні для так званих нижчих шарів суспільства (охоплює не тільки селян, а й нижчі верстви міських мешканців). Ці елементи передавались шляхом усної традиції і характеризувались індивідуальністю та оригінальністю зразків.

На нашу думку, для розрізнення комерційної народної культури доцільно ввести поняття первинної (давньої, оригінальної) народної культури, яку розуміємо як культуру, що виконує свої первинні функції та скерована на основні потреби людини. Така культура збереглась у сучасному світі лише в якості реліктів. Це та культура, що виразно і якісно продовжує минуле в

сучасних умовах.

Розрізняємо народну культуру матеріальну, нематеріальну (духовну) та народне мистецтво, яке трактується як творчість народу, результатом якого є художні твори, що забезпечують естетичні потреби людей. *Комерціалізація народної культури* розуміється і трактується нами як функціонування народної культури на ринкових засадах, що орієнтує її на прибуток і яка оцінюється з погляду прибутковості та економічної користі (зразки народної культури, роботи майстрів виступають як товар). У зв'язку з цим окремі елементи народної культури втрачають свою первинну сутність, а натомість з'являється те, що інколи визначається як «кіч». Під впливом туризму та рекреації народна культура комерціалізується, але може зберігати автентичні або не автентичні форми. Тут важлива роль належить і відповідній просторовій організації народної культури, зокрема її взаємозв'язок та використання в архітектурі туристичної та рекреаційної сфер.

Вихідні умови, що пов'язуються з існуючим станом народної культури та її використанням у туристично-рекреаційній діяльності, опираються на спостереження за цією ситуацією в цілій Україні. Детальні дослідження виконані на прикладі етнічних регіонів Бойківщини та Гуцульщини. *Часові межі* охоплюють історичний період від перших зацікавлень народною культурою цих регіонів (середина XIX ст.) до сучасного періоду. Сучасний стан народної культури оцінюється на основі спостережень, які автори проводили в регіоні у 2000 - 2010 роках під час щорічних мандрівок, досліджень та відпочинку в Карпатах.

Джерела та методи дослідження. Багатоетапний характер праці обумовив використання різноманітних джерел інформації. Використовувались передусім літературні джерела (в основному українські), зокрема ті, що стосуються генези і використання народної культури в туризмі та рекреації, їх взаємовпливи. Додаткову інформацію було отримано з Інтернет джерел, а також в органах місцевого самоврядування про проведення різних культурно-меценатських заходів на території територіальних громад та зміни демографії і показників системи розселення в регіоні.

Головним джерелом інформації на цю тему, зокрема оцінки народної культури туристами, послужили проведені в цих регіонах *опитування*. Опитування проведено в трьох групах респондентів: серед мешканців регіону (100 осіб); творців народної культури, які погодились та надали інформацію (30 осіб), а також туристів (100 осіб). Методика полягала в «затриманні» людей при їх переміщенні на туристичних маршрутах, а також відвідування місць проживання та відпочинку респондентів. Щодо творців народної культури автори використовували список (каталог) Спілки народних художників.

Опитування мало характер прихований та явний. Іншою застосованою мною методикою стала *методика обстежень та спостережень*. Застосовувались обстеження зовнішні та аналітичні, тобто такі, що скеровані на основну мету праці та завдання, які вирішуються.

На основі вивчення літератури та теоретичного осмислення порушеної в статті проблеми мною прийнято, що основними умовами, які визначають використання народної культури в туристично-рекреаційному процесі, у т.ч. і його архітектурної організації є: природні умови і ресурси території; цивілізаційні процеси, історичні умови, діяльність туристично-рекреаційних фірм, традиції використання творів народної культури в туризмі та рекреації, інтенсивність туристичного руху та освоєння регіону.

Окремі з названих складових можуть мати кількісний вимір, зокрема: цивілізаційний поступ може включати промисловий розвиток, розвиток комунікацій, кількість мешканців з вищою освітою, діяльність фахових туристично-рекреаційних фірм та інтенсивність туристичного руху в регіоні — відповідними показниками про число фірм, переліком туристично-рекреаційних послуг, кількості маршрутів та обсягами відпочивальників. Проте більшість характеристик не має кількісного виміру (ресурси природного середовища, історичні умови та традиції) і є описовими. Для визначення їх величини та значення вводились показники мале - велике, корисне - некорисне (стосовно історичних умов). Аналіз виконано, спираючись на проведені опитування, а також зібрані дані з інших джерел, у т.ч. і натурних обстежень.

I. Виклад матеріалу. Українське село переживає активні процеси соціально-економічної трансформації. З погляду на збільшення зовнішніх капіталів змінюються й культурні цінності. Традиція стає «спогадами про минуле» і підтримується найстаршою групою мешканців та поступово втрачається. Туризм сприяє змінам у самодостатньому колись сільському середовищі, впливає на природне та господарське середовище, а також культуру регіону. Інколи це явище визначається як туристично-рекреаційна урбанізація, яка розвивається (як і загалом урбанізація) в економічній, демографічній, соціальній (соціально-культурній) та просторовій сферах.

Зміни народної культури відбуваються на всіх чотирьох виділених площинах. В економічній площині вони стосуються зміни структури зайнятості (зникнення традиційних спеціальностей — коваль, боднар); у площині демографічній — міграції мешканців із сіл в міста; у просторовій — зміни в традиційному будівництві, структурі та образі сіл; у соціальній площині — зміна культурних цінностей сільських мешканців.

Початок радикальних змін та комерціалізації народної культури туризмом можна віднести до 60-х років ХХ ст., коли спостерігаємо те, що

турист вже не визнає реальність регіону, а стає творцем псевдо заходів, що організовуються для «споживання» масовим спостерігачем, тобто штучно створюється простір, у якому турист себе комфортно почуває, але без живого контакту з туристичною реальністю. Туристичні атракції відповідно змінюються на потреби туристичного руху та рекреаційної сфери — у відповідний спосіб «цензуруються» та пристосовуються до смаків клієнтів.

Вплив туристично-рекреаційної сфери на суспільно-культурне середовище охоплює: звичаї, традиції, вірування, моральні цінності, родинні зв'язки, суспільні взаємини. Туристично-рекреаційна урбанізація приводить до комерціалізації народної культури, втрати автентичних культурних ландшафтів і архітектури, зменшення суспільних структур, погіршення якості життя мешканців, зросту патологічних явищ, а також завдає шкоди матеріальним цінностям культури.

На завершення цих теоретичних розважань наведемо чинники, що обумовлюють збереження та використання народної культури в туризмі та рекреації (рис. 1). Вони визначатимуть також підходи до просторової підтримки народної культури та архітектурної організації рекреаційного простору. **Природне середовище** впливає насамперед на форми народної культури, що розвиваються на цій території. Характеристики природного середовища мають фундаментальне значення в процесі комерціалізації народної культури, впливаючи на загальну доступність території. Чим більш ізольовані фрагменти середовища, тим більше вони збережені, а ізоляція їх культури обумовлює краще збереження і меншу комерціалізацію.

Цивілізаційний процес є також важливою умовою збереження елементів народної культури та її використання в туризмі та рекреації. Обумовлює розвиток території, занепад локальних традицій, які стають уже некорисними в щоденному житті мешканців. На територіях, де розвивається промисловість або механізоване сільське господарство, зменшується природна ізоляція народної культури, в результаті чого вона зникає.

Розвиток комунікаційної мережі, збільшення доступності регіонів, у т.ч. туристами, обумовлює ситуацію, коли мешканці перестають займатися традиційними ремеслами, переходять до праці в нових об'єктах промисловості та послуг, мігрують у міста, цивілізаційний процес обумовлює зменшення релігійності мешканців, ігнорування традиційних колись звичаїв і обрядів, трактування їх як «відсталих» та «віджитих» і не потрібних у щоденному житті та побуті.

Рис. 1. Чинники, що обумовлюють збереження та використання народної культури в туризмі та рекреації

Діяльність соціальних фірм впливає на посилення почуття ідентичності місцевих мешканців, а відповідно — збереження окремих елементів народної культури, зокрема матеріальної (народних ремесел). Під їх впливом народна культура комерціалізується, отримує масовий характер (виступи регіональних ансамблів на фольклорних фестивалях, організація виставок і конкурсів народної культури). Добрі традиції використання засобів народної культури в туризмі та рекреації обумовлюють зростання уваги до підтримки культури. У добрих умовах багато традицій розвивається, збільшується почуття регіональної індивідуальності. На територіях, де туризм і рекреація розвивається інтенсивніше, в пропозиції послуг входять також елементи локальної народної культури. Творються також нові атракції, що базуються на давніх традиціях, інколи позбавлені автентичності.

II. Порівняльний аналіз стану та перспектив збереження і використання народної культури у двох характерних етнографічних регіонах

Українських Карпат — Гуцульщини та Бойківщини. *Гуцульщина* — регіон, що характеризується найбільш сприятливішими умовами комерціалізації народної культури, сприятливими засобами природних умов (між іншими значною кількістю погано доступних територій), невисоким цивілізаційним поступом (зокрема створенням нових фірм), складними умовами історичними (недостатність заходів об'єднання і відтворення культури в радянський час), а також високою активністю фірм, що спеціалізуються на туристично-рекреаційних послугах і добре сформованій традиції використання ресурсів культури в туризмі та рекреації.

З другого боку висока інтенсивність туристичного руху (вища, ніж на Бойківщині), яка не сприяє розвитку локальної культури з погляду на факт, що вона концентрується в районі Говерли і має виключно відпочинковий характер, а відповідно, характеристики зі сфери народної культури не відіграють тут великого значення. Це регіон з часково перерваною культурною тяглістю із-за несприятливих історичних умов (військові конфлікти протягом століть, належність до різних держав, післявоєнні виселення та акції нового заселення), через що значна частина автохтонного населення полишила регіон (еміграція в інші країни). Мешканці, що залишились, продовжують народні традиції, але внаслідок загального занепаду регіону втрачають з ним ментальний зв'язок, а відповідно — не дбають про локальну культуру і не бачать в ній атрактивності. В радянський час у регіоні бракувало ініціатив зверху, що мали б на місці збереження та використання (у т.ч. в туризмі) народної культури.

Туристичний рух має відпочинковий характер, що ґрунтується на природних умовах. Нові туристські продукти, що базуються на народній культурі, проявляються повільно. Важливим є явище «ренесансу сутності», що має місце в останні двадцять років, він має на меті відродження культурних явищ.

III. Архітектурна підтримка народної культури в туристичній та рекреаційній сферах. Головним завданням архітектури в цьому питанні є організація простору для реалізації народної культури. Виділяються часткові завдання: вдосконалення мережі туристичних маршрутів у регіоні для збереження і підтримки потенціалу народної культури; архітектурна організація туристичних маршрутів з урахуванням вимог народної культури; обґрунтування нових форм рекреації та їх локалізації в регіонах дослідження.

Висновки

Народна культура на Україні з початку XIX ст. пережила низку змін і перетворень — змінилися і її основні функції як функції побутової, релігійної та ідентифікаційної. Твори народної культури були протягом історії художніми інспіраціями, елементами естетики та декорацій, і стали в останні десятиліття

активними елементами пізнання та туристично-рекреаційної атракції. Активне поширення народної культури в аналізованих регіонах починається з початку XIX ст., коли австрійська влада організувала ринок збуту товарів народного промислу Галичини. Давня народна культура і її релікти збереглись в Україні невеликою мірою — в основному на територіях з низьким рівнем взаємодії з конгломератами, віддалено від великих міських центрів, а також на територіях, сильно ізольованих природними умовами середовища. Виділяємо давню і сучасну народну культуру, яка виявляє збереження елементів культури при їх осучасненні під нові потреби та цивілізаційні умови. Цей другий вид культури має більший прояв у регіонах, які аналізувались.

Значний розвиток народної культури спостерігається після 1990 року, коли шансом для відсталих соціально і економічно сільських територій стає туризм і рекреація, у т.ч. ті їх форми, що використовують засоби народної культури. Вони долучаються до комерціалізації народної культури в туристично-рекреаційних місцевостях, але і відроджуються ті елементи традиції, які були втрачені або знаходились у занедбаному стані. Тобто рекреація і туризм є чинниками, які безпосередньо впливають на комерціалізацію народної культури, обумовлюють втрату автентичності і на збереження витворів народної культури.

Найкращим засобом на збереження автентичної народної культури є використання її в нових формах рекреації, основою яких є використання локальних пам'яток культури шляхом залучення місцевих мешканців (зелений туризм, різні форми приватної та малої рекреації). Такий підхід дозволить оздоровити й одночасно популяризувати унікальні культурні надбання села, на противагу масовому туризму та рекреації, які причинилися до комерціалізації культури та втрати автентичності, а також руйнуванню ландшафтів. Відповідно, масовій рекреації буде служити скомерціалізована культура. Бажано, щоб вона не втрачала ознак автентичності.

Архітектурна підтримка народної культури регіону передбачає відповідну організацію рекреаційного простору, зокрема вдосконалення мережі туристських маршрутів та їх відповідної архітектурної організації, нових форм рекреації та туризму, що ґрунтуються на органічному поєднанні з народною культурою.

Література

1. Dziegiec E. Urbanizacja turystyczna terenow wiejskich w Polsce / E. Dziegiec // *Turyzm*. — 1995. — Т. 5, з. 1.
2. Zargba D. Ekoturystyka/ Wyzwania i nadzieje / D. Zargba. — PWN, Warszawa, 2007. — Ss. 177.

Анотація:

У статті простежена генеза української народної архітектури з метою впорядкування історичної інформації щодо її змін з кінця XVIII століття до сьогодні.

Здійснено аналіз чинників, які обумовлюють збереження та використання народної культури і впливу туризму та рекреації для визначення ролі і місця окремих її складових в туристично-рекреаційному просторі регіону.

На їх основі обґрунтовано розвиток нових форм архітектурної організації рекреаційного середовища Українських Карпат.

Ключові слова: Українські Карпати, народна культура, рекреаційний простір, архітектурна організація.

Abstract

The authors have traced the genesis of Ukrainian folk architecture in this article. The goal is to organize historical information following its changes from the end of the XVIII-th century till nowadays. They analyze the factors which determine preservation and use of folk culture and influence of tourism and recreation to specify the role and place of its components in the tourism and recreation space of the region. Grounding on this, they motivate the development of new forms of architectural organization of recreation space in Ukrainian Carpathians.

Key words: Ukrainian Carpathians, folk culture, recreation space, architectural organization.